

Вольнова Л. М. Проблеми відхилень у поведінці важковиховуваних : погляд педагогів і підлітків / Л. М. Вольнова // Соціально-педагогічні проблеми дітей і молодіжні : [сб. науч. трудов]. – Вып. 5. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 255-261.

*Л.М. Вольнова,
м. Київ*

Проблеми відхилень у поведінці важковиховуваних: погляд педагогів і підлітків

Працюючи в напрямі оптимізації виховної роботи з важкими підлітками, кожен автор обґрунтовує свій підхід і свої засоби. Тут мають місце й естетичне виховання, і формування правової свідомості. Однак, як показали результати нашого дослідження, знання закону не завжди є стримуючою умовою при його порушенні. Крім того, більшість педагогів, аналізуючи механізм виникнення порушень у поведінці, незнання норм ставлять на останнє місце. Тобто вони не вважають, що підлітки порушують поведінку, тому що не знають, що можна робити, а що – ні. В чому ж тут проблема?

Точку зору педагогів і самих учнів на відхилення у поведінці ми спробували з'ясувати, провівши опитування. Воно проводилося в Україні: у м. Луцьку – ЗОШ №8, вечірня школа і школа-інтернат, Нововолинському ліцеї, Камінь-Каширській ЗОШ №2 і Берестечківській ЗОШ (Волинська обл.) та Шепетівській ЗОШ №3 (Хмельницька обл.). Опитуванням було охоплено 289 підлітків, з яких 139 учнів ЗОШ, 90 вихованців інтернату, 60 ліцеїстів, а також 70 педагогів, які є, або були класними керівниками. Процентне співвідношення визначалось за варіантами відповідей стосовно загальної кількості отриманих (289), а також окремо для кожного типу навчального закладу стосовно їхньої кількості опитаних.

Перше питання мало на меті виявити, як підлітки розуміють поняття закон. Формулювання, близьке до наукового дало 32% підлітків. Це були відповіді типу: “Це правила, за якими живе держава”, “це постанови уряду, положення Конституції, які слід дотримуватися”, “Це документи, які не можна порушувати”. Найвищий процент подібних відповідей – 50% – серед ліцеїстів. 33% всіх підлітків дало побутове або власне, не аналогічне до книжного,

пояснення. Закон для них – це “захищати дівчат”, “певні обмеження”, “це правосуддя”, “правило, при порушенні якого карають”, “коли не можна робити те, що заборонено”, “коли люди живуть в справедливій системі”. Тут у кожному з навчальних закладів приблизно однакове процентне співвідношення: 32% – 37% – 31%. Відповідь “закон є закон” дало 11% опитуваних. Тобто вони вважають, що пояснення тут недоречні. “Не знаю, що таке закон” відповіло 24% підлітків. Найвищий показник у своїй підгрупі у вихованців інтернату – 35%.

В загальному 65% підлітків проявило розуміння поняття закон, 35% – не розуміють його. По навчальних закладах найвищий показник у своїй підгрупі у ліцеїстів – 83%.

Щодо наступного питання – “Чи можна порушувати закон?”, то відповіді досить суперечливі. В загальному 18% опитаних сказало “так” і 18% “як коли”. Причому найвищий показник у своїй підгрупі у ліцеїстів – відповідно 33% і 27%, хоча з попередніх даних видно, що розуміння закону у них досить високе. Однак знання не стали переконаннями.

“Є дурні закони, які можна порушувати”, “всі порушують, крадуть”, “дрібні порушення не проблема”, “в крайніх випадках можна”, “залежно від того, як порушувати”, “підліткам можна робити все, що захочуть” – такі та подібні пояснення давали підлітки, котрі вважають, що закон можна порушувати.

Загалом 64% опитаних вважають, що закон порушувати не варто. Найвищий показник у своїй групі мають учні ЗОШ – 77% від їх загальної кількості. А от характер відповідей, що обґрунтовують, чому його не можна порушувати досить різноманітний. Тут, на нашу думку, простежується вплив типу навчального закладу і, відповідно, сформованого світогляду. Всі відповіді на це питання ми згрупували умовно на 6 груп. Так, всього 36% підлітків з тих, що сказали “ні” вказало покарання, як фактор, який утримує від порушення закону (“посадять в тюрму”, “буде відповідальність”). Найвищий показник у своїй підгрупі тут у вихованців інтернату – 61%. Не змогли обґрунтувати свою відповідь 33% опитаних. Тут 42% у своїй підгрупі мають ліцеїсти. Невеликий

процент (9%) належить відповідям, що обґрунтовують дотримання закону, як умову збереження добробуту та порядку в суспільстві. Причому серед вихованців інтернату жоден не вказав на закон як стабілізатор життя у державі – 0%, хоча 18% з них все-таки вказало на те, що закон слід не лише боятися, а й поважати. Учні ЗОШ (5%) вказали також на те, що порушення закону може бути небезпечним для самої людини: “можуть вбити”, “потрапити в аварію”, “можна постраждати”.

Ще одним питанням, яке, на нашу думку, дозволяє вивчити правову свідомість важковиховуваних і їх ставлення до норм поведінки, було: “Які вчинки ви вважаєте такими порушеннями, що вимагають строго покарання?”.

Нами встановлено, що близько 42% підлітків вважають саме злочини такими порушеннями, що вимагають строгого покарання. Найвищий показник з усіх підлітків їхньої підгрупи тут у ліцеїстів – 62%. До таких порушень ними були віднесені вбивство, крадіжки, зґвалтування, торгівля наркотиками.

На 2 місці – 21% – стоять відповіді, в яких вказана словесна агресія (лихослів'я, ображення вчителів і учнів, обман). Найвищий показник у своїй підгрупі тут в учнів ЗОШ – 36%. Всього 3% у ліцеїстів. Це учні, які назвали обман.

На третьому місці за кількістю виборів стоять проступки – 19% від загальної кількості учнів. Тут процентний розподіл в кожній з підгруп відрізняється не суттєво. До даної групи вчинків підлітки відносили вживання наркотиків, куріння, бійку.

Близько 14% включили у свій перелік вчинків порушення дисципліни, а саме втечі з уроків, погану поведінку на уроках, запізнення на уроки і позаурочні заняття (самопідготовка у вихованців інтернату). Цікаво, що жоден з ліцеїстів не назвав таких порушень.

Близько 12% займають відповіді, де вказані різні види пошкодження речей (штор, парт, стін, підручників) як такі вчинки, які заслуговують строгого покарання. Тут найвищий показник у своїй підгрупі у вихованців інтернату – 20%. Причому особливе обурення з цього приводу висловлюють дівчата.

Загалом 15% підлітків вказали, що не знають, які вчинки вимагають строго покарання. Найвищий показник у своїй підгрупі у ліцеїстів – 27%.

Учні ЗОШ та інтернату вважають, що слід карати взагалі “за все погане” (7%) і за “непослух” (4%). Характерними лише для вихованців інтернату були відповіді, де названі, “ненависть” (2%) і “дратування вчителя” (2%) як особливо складні порушення.

Останнє питання, яке ставилось перед підлітками, стосувалось мотивів порушення ними поведінки. Серед мотивів порушення поведінки на першому місці стоїть “від нудьги” – 45%. Підлітки пишуть, що їм “набридає слухатись”, “тихо сидіти”, “хочеться повеселитись”, “вчитель нудно пояснює”, “хочеться погасати на коридорі”. Один з підлітків написав, що “хтось же мусить всіх на уроці розважати”, а ще інший вказав – “нас в класі багато таких [що порушують поведінку] і нам весело”. Тобто підлітки в значній мірі виправдовують свою поведінку. Найвищий показник за цією відповіддю у ліцеїстів – 62% у своїй підгрупі.

16% підлітків зазначило, що “не знають”, чому порушують поведінку.

Близько 11% підлітків вказало, що до цього їх змушують обставини. Найнижчий показник тут у вихованців інтернату – всього 2% у своїй підгрупі. На вплив свого характеру вказало 7% підлітків. Найвищий показник у своїй підгрупі у вихованців інтернату – 18%. Стільки ж підлітків (7%) назвало вплив друзів. Обидві останні відповіді не виявлено у ліцеїстів.

6% підлітків пояснило, що порушують поведінку від образи на когось. Найвищий показник тут в учнів ЗОШ – 9%. 2% підлітків (лише учні ЗОШ) вказали, що роблять це, щоб звернути на себе увагу і 1% підлітків (учні ЗОШ та інтернату) зазначили, що їх на це наштовхує самотність.

В той же час, лише 10% підлітків, відповідаючи на дане запитання, написали, що вони не порушують поведінку.

Таким чином, узагальнюючи відповіді підлітків, на нашу думку, можна констатувати наступне:

1. Переважна більшість підлітків (65%) розуміють, що таке закон, в крайньому разі суть цього поняття. На процентному співвідношенні помітний вплив типу навчального закладу.

2. Знання закону, або, інакше кажучи, правові знання, не є фактором, що повинен запобігти його порушенню. Близько 36% підлітків зазначили, що якщо не завжди, то інколи закон порушувати можна. Причому зі змісту відповідей зрозуміло, що така позиція сформована в значній мірі під впливом реалій сьогодення, наявності великої кількості фактів протиправної поведінки, яка не веде до кримінальної чи хоча б адміністративної відповідальності.

3. Більшість підлітків (64%) вказують, що все-таки порушувати закон не варто. Але тут слід врахувати фактори, що сприяють утриманню їх від цього. На першому місці стоїть покарання – 36%, але аж ніяк не усвідомлення того, що дотримання закону сприяє нормалізації життя в суспільстві. А 33% підлітків взагалі не змогли пояснити свою відповідь.

4. Важковиховувані підлітки знають, що їх чекатиме строге покарання, тому, на нашу думку, не можна говорити, що вони не усвідомлюють результатів своїх вчинків. Лише 15% опитаних вказали, що не знають, які вчинки вимагають строгого покарання.

5. Основним мотивом, що штовхає підлітків до порушення поведінки, є нудьга (45%) – “їм скучно” на заняттях, на перервах. До речі, як показали результати проведеного нами раніше опитування, 53% “важких” не зайняті громадською чи взагалі будь-якою корисною роботою. А 44% опитаних не відвідують ніяких гуртків. Можливо, вони просто не знають, де вихлюпнути свою енергію, а шкільний регламент не дозволяє це зробити на заняттях.

Тепер звернемось до аналізу результатів опитування педагогів з метою з'ясування їхньої точки зору щодо відхилень у поведінці важковиховуваних. Одне з питань, що ставилось перед педагогами, стосувалось взагалі причин появи важковиховуваних. Проаналізувавши процентне співвідношення між порядковими номерами, які присвоювались кожній з причин, ми встановили таку ієрархію:

- неврахування вікових та індивідуальних особливостей підлітків (1 місце-36%)
- система аморальних стосунків у сім'ї (1 місце-36%)
- вплив негативного мікросередовища (2 місце-30%)
- відсутність можливості проявити свої здібності (3 місце-20%)
- помилки і недоліки у навчально-виховній роботі школи (2 місце-18%)
- особистісні недоліки підлітків (3 місце-16%)

Тобто, незважаючи на необхідність індивідуального підходу до важковиховуваних, педагоги вказують, що саме нерозуміння підлітків, ставлення до них, як до дітей, як до об'єкта, а не суб'єкта виховання і спричиняє загострення відхилень у їх поведінці. Хоча, звичайно, не можна заперечувати впливу сім'ї на особистість підлітка.

Не можна говорити про віднесення підлітка до важковиховуваних, що мають відхилення у поведінці, не з'ясувавши думку педагогів про це поняття. Аналіз отриманих відповідей показав, що все-таки більшість опитаних педагогів (70%) розмежовують поняття „норма” і „відхилення від норми” у поведінці на основі загальноприйнятих положень, тобто „нормою” вони вважають дотримання будь-яких встановлених правил поведінки, а „відхиленням” – будь-яке їх порушення. Таке пояснення є досить узагальненим і, в принципі, включає інші тлумачення, які є більш конкретними. Виключення становить пояснення, де вказана норма як „розвиток відповідно віку” (4%).

Якщо розглядати поведінку важковиховуваних як таку, що відхиляється від встановлених норм, то вважаємо за доцільне також визначити, що, на думку педагогів, переважно впливає на формування вчинків важковиховуваних і звичайних підлітків. Опитування показало, що на ставлення до правила поведінки як до норми в обох групах припадає по 34%. Тобто, якщо підліток певне положення сприймає як норму, то він його дотримується, якщо ж для іншого підлітка – це положення не сприймається як норма, то, відповідно, дотримуватись його він не буде. Ставлення до покарання в більшій мірі впливає на формування вчинків важковиховуваних – 32%, ніж звичайних підлітків. В

обох групах педагоги вказали на провідний вплив моральної позиції особистості: 56% педагогів зазначили цей вплив у важковиховуваних і 40% у звичайних підлітків.

Щодо механізмів виникнення поведінки з відхиленнями, то результатами показали, що після впорядкування запропонованих варіантів відповідей, 56% педагогів поставили „незнання норми” на останнє місце. Про це ми вже зазначали на початку статті, а також із аналізу анкет учнів видно, що знати норми це ще не значить їх дотримуватись. На третьому місці стоїть „ставлення до норми”. На його вплив вказало 42% педагогів. На друге місце віднесли 36% опитаних „ціннісні орієнтири важковиховуваних”. І на першому місці – „психологічні особливості особистості”, куди можна віднести акцентуації характеру, тип темпераменту, окремі риси характеру, на вплив яких вказало 32% опитаних.

З’ясувавши думки педагогів щодо формування поведінки важковиховуваних, вважаємо за доцільне подати також їхні погляди про те, які відхиленні від норми найчастіше зустрічається у поведінці підлітків. Так, близько 56% педагогів вказують на характерологічні недоліки (агресивність, збудливість, егоїзм, негативізм, жорстокість) як основне відхилення від норми. Хоча, в принципі, їх не можна назвати поведінковими проявами, але вони в значній мірі впливають на їх виникнення. Ще 42% педагогів вказують на негативні якості (неадекватна самооцінка, погані звички, неповага, зверхність, безвідповідальність) і порушення норм спілкування і поведінки як досить поширенні відхилення у поведінці. А от на конфлікти стосунків з дорослими й однолітками вказали лише 26% опитаних.

Останнє питання, яке ставилось перед педагогами стосувалось поняття „перевиховання”, оскільки часто педагогічну роботу з важковиховуваними ототожнюють з перевихованням. Нами встановлено, що педагоги по-різному розуміють це поняття і не можна виділити переважного пояснення. Але, вважаємо, що всі відповіді можна умовно поділити на дві групи: ті, які розглядають перевиховання як суб’єкт-суб’єктний процес, і ті, в яких підліток

виступає лише в ролі об'єкта. Таким чином, суб'єкт-суб'єктний підхід підтримують 44% опитаних педагогів, а об'єктний - 62%.

Узагальнюючи всі відповіді педагогів, можна констатувати:

1. На виникнення важковиховуваності в значній мірі впливає не врахування вікових та індивідуальних особливостей підлітків, а також сім'я.

2. Як для звичайних, так і для важковиховуваних провідною установкою при формуванні вчинків є моральна позиція.

3. Виникнення поведінки з відхиленнями насамперед зумовлене психологічними особливостями особистості, а не знанням норм поведінки. Саме вони зумовлюють, на думку педагогів, й основні відхилення у поведінці важковиховуваних – характерологічні недоліки.

4. Більшість педагогів (62%) розглядають важковиховуваного учня як об'єкт виховного впливу, який слід змінити у відповідності до стандарту. Індивідуальний чи особистісний підхід тут втрачають своє значення.

Таким чином, аналіз експериментальних результатів дослідження дозволяє констатувати, що рівень методичної підготовки педагогів до соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними загалом можна оцінювати як середній. Тобто з досліджуваною категорією неповнолітніх проводиться досить значна робота. Однак, є деякі неточності у розумінні понятійно-категоріального апарату, що значною мірою ускладнюють процес організації соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними неповнолітніми. Крім того, педагоги, надаючи перевагу індивідуальним та масовим формам роботи, не враховують типову психологічну схильність підлітків до групування, не завжди узгоджують свої оцінки окремих фактів та подій з оцінками самих неповнолітніх

Означене дозволяє нам констатувати, що існує необхідність оновленого підходу до роботи з важковиховуваними неповнолітніми. А це потребує проведення відповідної просвітницької роботи з педагогічним колективом, яка б враховувала шляхи розв'язання виявлених проблем та можливості усунення труднощів, а також внесення деяких корективів традиційної побудови

соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними, з опорою на одержані результати їх вивчення.